

ráðs á greindri skýrslu dr. Helga Tómassonar um ákærða, þar á meðal að því er varðar heilarit það, sem dr. Helgi lét framkvæma. Er rétt, að Læknaráð láti uppi álit sitt á andlegum þroska og heilsu ákærða almennt, en sérstaklega á andlegu ástandi hans hinn 10. október 1953, er hann framdi athafnir þær, sem ákæra í máli þessu tekur til.

Ályktarorð:

Læknaráð láti í té álitargerð um framangreint efni.

Föstudaginn 25. febrúar 1955.

Nr. 103/1953. **Landbúnaðarráðherra f. h. ríkisins**

(Jóhannes Eliasson hdl.),

Hreppsnefnd Holtahrepps f. h. hreppsins

(Kristinn Gunnarsson hdl.)

og

Hreppsnefnd Rangárvallahrepps f. h.

eigenda og ábúenda jarðanna Næfurholts

og Hóla (Ragnar Ólafsson)

gegn

Hreppsnefnd Landmannahrepps f. h. hrepps-

ins. (Magnús Thorlacius).

Dóminn skipuðu hinir reglulegu dómara Hæstaréttar.

Um veiðirétt í vötnum á afrétti.

Dómur Hæstaréttar.

Áfrýjandi landbúnaðarráðherra f. h. ríkissjóðs hefur skotið máli þessu til Hæstaréttar með stefnu, dags. 27. ágúst 1953, og krafist þess, að kröfum stefnda í málinu verði hrundið og að stefnda verði dæmt að greiða honum málskostnað í héraði og fyrir Hæstarétti eftir mati dómsins.

Áfrýjandi hreppsnefnd Holtahrepps f. h. hreppsins hefur áfrýjað málinu með stefnu, dags. 23. júlí 1953, og fengið

gjafsókn í því. Krefst hann þess, að kröfum stefnda í málinu verði hrundið og að honum verði dæmdur málskostnaður úr höndum stefnda fyrir héraðsdómi og Hæstarétti, eins og málið væri ekki gjafsóknarmál.

Áfrýjandi hreppsnefnd Rangárvallahrepps vegna eigenda og ábúenda jarðanna Næfurholts og Hóla hefur áfrýjað málinu með stefnu, dags. 19. ágúst 1953, og fengið gjafsókn í því. Eru kröfur hans þær, að kröfum stefnda í málinu verði hrundið og stefnda dæmt að greiða honum málskostnað í héraði og hér fyrir dómi eftir mati Hæstaréttar, svo sem málið væri ekki gjafsóknarmál.

Stefndi, hreppsnefnd Landmannahrepps f. h. hreppsins, sem fengið hefur gjafvörn fyrir Hæstarétti, krefst staðfestingar hins áfrýjaða dóms og málskostnaðar úr hendi áfrýjenda in solidum fyrir Hæstarétti, eins og málið væri ekki gjafvarnarmál.

Í máli þessu er deilt um rétt til veiði í vötnum og vatnsföllum á Landmannaafrétti. Mörk afréttarins, sem lýst er í héraðsdómi, voru ákveðin með sáttagerð 7. ágúst 1951, og hefur því verið lýst af hendi allra aðilja hér fyrir dómi, að þeir muni hlíta sáttagerð þessari. Landsvæði það, sem nefnt er Holtamannaafréttur, liggur utan marka Landmannaafréttar, eins og þau voru ákveðin með nefndri merkjagerð.

Það er ágreiningslaust með aðiljum, að svo lengi, sem um er vitað, hafi íbúar Holtahrepps neytt upprekstrarréttar á Landmannaafrétt ásamt íbúum Landmannahrepps. Sama er að segja um ábúendur jarðanna Næfurholts og Hóla í Rangárvallahreppi, en jörðin Hólar er talin nýbýli úr Næfurholti. Hins vegar greinir aðilja á um það, hvernig réttindum þeirra til notkunar afréttarins sé háttað.

Í skjölum, sem rituð eru á öndverðri 19. öld og teljast vera endurrit af dómi, er gengið hafi að Skarði á Landi 25. júní 1476, er afrétturinn Þjórsártungur „frá Túná (Tungnaá) og til Sprengisands og vestur í Þjórsá og allt austur í fjallgarð, svo langt sem vötn renna til og frá héraða á milli“ dæmdur „þeirra eign og afrétt, sem haft og haldið hafa í Holtum og á Landi“. Er þetta samkvæmt „dóminum“ einungis á því reist, að svarið hafi verið af tveimur mönnum,

„að þessi afréttur, Þjórsártungur, hafi verið hafður og haldinn til lambareksturs og eldra fjár af þessum tveimur hreppum, Landi og Holtum, svo lengi sem þeir mundu til. Og eigi vissu þeir annað sannara en það væri þeirra eign“. Þar sem gögn þessi styðjast hvorki við frumbréf né staðfest endurrit dóms, þykja þau ekki verða lögð til grundvallar í máli þessu um rétt til afréttarins.

Koma þá til álita önnur gögn málsins.

Hreppstjórar í Landmanna- og Holtamannahreppum létu þinglýsa á manntalsþingum í Rangárvallasýslu árið 1805 lögfestu fyrir sameiginlegum afrétti hreppanna, sem þá er nefndur Holta- og Landmannaafréttur.

Árið 1829 létu hreppstjórar í sömu hreppum sameiginlega þinglýsa banni við óheimilli notkun „á því okkar sveitum tilheyrandi afréttar plátsi, Þjórsártungum“. Er þar bannað „hverjum sem einum óviðkomandi manni að hagnýta sér upp á nokkurn sem helzt máta þetta okkar afréttar pláts, Þjórsártungur, eða hvar annars staðar, sem okkar sveitaafréttur yfir nær, alla yrkingu og brúkun“.

Í sóknarlýsingu Holtapinga frá 3. júlí 1840 segir: „Afréttarlönd, sem téðum sóknum tilheyra, kallast Landmanna- og Holtamannaafréttir, sem báðar sveitirnar Holtasveit og Landsveit hafa upprekstur á eftir velþóknan, báðir þessir afréttir liggja inn af og austur af Landsveit“.

Þá segir í sóknarlýsingu Stóruvalla frá 14. janúar 1841: „Afréttarlönd tilheyra sveitinni, kallast Landmannaafréttur, í félagsskap við Holtasveit“.

Á árunum 1857—1858 var þinglesin á manntalsþingum í Rangárvallasýslu lögfesta af hálfu Landmannahrepps og Holtamannahrepps, dags. 27. desember 1856, þar sem nafngreindir menn lögfesta „í nafni og umboði allra búenda í Holtasveit og Landsveit undir báðar þessar sveitir afrétt þann, er fyrrum nefndist Þjórsártungur, en nú á dögum er nefnt Holtamannaafréttur og Þóristungur, með þessum takmörkum: Frá Tungnaá að sunnan og til Sprengisands að norðan og vestur í Þjórsá og allt austur í fjallgarð, svo langt sem vötn renna til og frá héraða á millum“. Er notkun afréttarins bönnuð „öllum öðrum en þeim, sem í Holtum og

á Landi búa og þeim á Rangárvöllum, sem að fornum samningi hafa haft með oss upprekstur á afrétt okkar“.

Hinn 1. ágúst 1858 kærðu hreppstjórar Landmannahrepps og Holtahrepps sameiginlega þrjá nafngreinda menn, búsetta í Hvolhreppi, fyrir heimildarlausa veiði í „afréttarlöndum Holta- og Landsveitar“. Í greinargerð hreppstjóranna út af kæru þessari til lögregluréttar Rangárvallasýslu, dags. 18. ágúst 1858, segir: „Það hefur frá ómunatíð og allt fram á þenna dag eigi þótt neinum vafa bundið, að Holta- og Landsveitir hafa átt út af fyrir sig og einar haft til fullra umráða, afnota og brúkunar afrétt þann, er hér ræðir um, að fráteknunni, að 4 bæir í Rangárvallahrepp hafa að fornu og nýju átt þar fjárupprekstur“.

Árið 1892 var hinum forna Holtamannahreppi skipt í tvö hreppsfélög, Holtahrepp og Ásahrepp. Á sameiginlegum fundi hreppsnefnda Landmannahrepps, Holtahrepps og Ásahrepps hinn 29. nóvember sama ár var tekið fyrir afréttarmál vegna skiptingar Holtamannahrepps og samþykkt af hreppsnefndum Ása- og Holtahreppa, að Holtahreppur eigi framvegis upprekstur á Landmannaafrétt, en Ásahreppur á Holtamannaafrétt. Verður ekki séð, að hreppsnefnd Landmannahrepps hafi haft neitt við þessa ákvörðun að athuga. Á fundi sýslunefndar Rangárvallasýslu 12.—14. apríl 1893 var samkvæmt fyrirmælum í landshöfðingjabréfi frá 11. júlí 1892 tekin endanleg ákvörðun um afréttarmál vegna skiptingar hins forna Holtamannahrepps. Fyrir sýslunefndinni lá fundargerð sú frá 29. nóvember 1892, sem að framan er greind. Í fundargerð sýslunefndar er bókun eftirfarandi ákvörðun: „Samkvæmt því ákvað sýslunefndin: Holtahreppur skal eiga upprekstur á Landmannaafrétti“.

Á almennum hreppsfundi að Skarði á Landi hinn 13. júní 1905 samþykkti fundurinn að koma upp í sameiningu við Holtamenn tveimur sæluhúsum á Landmannaafrétti. Samkvæmt fundargerð hreppsnefndar Landmannahrepps frá 26. maí 1906 hafði þetta komið til framkvæmdar þannig, að Landmenn höfðu komið upp sæluhúsi í Áfangagili, en Holtamenn í „Laugunum“.

Í forsendum héraðsdóms, sem gekk í Rangárvallasýslu

hinn 24. marz 1914, kemur fram það álit dómsformannsins, Björgvins Vigfússonar sýslumanns, er verið hafði oddviti sýslunefndar Rangárvallasýslu frá því árið 1908, svo og fjögurra samdómsmanna hans, að Landmannahreppur og Holtamannahreppur hafi átt í félagi bæði Landmannaafrétt og Holtamannaafrétt.

Af gögnum þeim, sem hér hafa verið rakin og ekki hefur verið hnekkt af stefnda, hreppsnefnd Landmannahrepps, verður eigi annað ráðið en að íbúar í Landmannahreppi, Holtamannahreppi hinum forna og síðar Holtahreppi svo og fjórum býlum í Rangárvallahreppi hafi verið í upprekstrarfélagi og átt sameiginlegan upprekstur á Landmannaafrétt. Í máli þessu er ágreiningslaust, að jörðin Næfurholt sé ein þeirra fjögurra jarða í Rangárvallahreppi, sem að framan getur, og að nýbýlið Hólar hafi sams konar rétt til afréttar-notkunar sem Næfurholt.

Frá því fyrir síðastliðin aldamót hafa sveitarstjórnarmenn Landmannahrepps haldið því fram, að fyrirsvarsmenn Holtahrepps hafi viðurkennt í orði og framkvæmd, að Landmannaafréttur sé eign Landmannahrepps, en að Holtahreppur hafi ekki annan rétt til afréttarins en þann, sem Landmannahreppur leyfir á hverjum tíma. Þessa málsástæðu sína hefur stefndi einkum stutt þeim gögnum, sem rakin eru í V. kafla, 6.—14. tölulið, hins áfrýjaða dóms og hér verður vikið að.

Í ódagsettu og óundirrituðu skjali, sem ætlað er, að sé endurrit bréfs, er oddviti Landmannahrepps, Eyjólfur Guðmundsson í Hvammi, hafi ritað sýslunefnd Rangárvallasýslu einhvern tíma fyrir 1892, kemur fyrst fram sú skoðun, svo að séð verði, að Holtamannaafréttur og Landmannaafréttur hafi aldrei verið „óaðskiljanleg sameign“ hreppanna, heldur hafi þeir léð hvor öðrum afnot afrétta sinna. Í bréfi þessu, sem óvíst er, að sent hafi verið sýslunefndinni, er ekki vitnað til neinna gagna eða heimilda til stuðnings framangreindri skoðun, sem aðeins er einhliða álit bréfitarans. Verður ekki talið, að skjal þetta hafi nokkurt sönnunargildi um rétt hreppanna til afréttanna.

Lagt hefur verið fram í málinu skjal, sem talið er útdráttur úr gerðabók hreppsnefndar Holtamannahrepps. Segir þar,

að hinn 26. nóvember 1879 hafi hreppsnefndirnar „í Holt- og Landmannahreppi“ átt fund með sér að Árbæ í Holtum og gert þar með sér samkomulag um tilhögun upprekstrar á Landmannaafrétt og Holtamannaafrétt. Ekki ber bókunin með sér, að Landmannahreppur sé talinn eiga betra rétt til Landmannaafréttar en Holtamannahreppur. „Fundargerð“ þessi er óundirrituð, og hefur henni verið mótmælt sem rangri. Getur hún því ekki haft neitt gildi í máli þessu.

Hinn 22. október 1886 er gerð landamerkjaskrá fyrir Landmannaafrétt, undirrituð sameiginlega af hreppsnefndarmönnum úr Landmannahreppi, Holtamannahreppi og Rangárvallahreppi. Var skrá þessi þinglesin 17. maí 1890. Um tilefni merkjagerðarinnar veita gögn málsins enga fræðslu, og verður ekki af henni ráðið, að Holtamannahreppur hafi með henni viðurkennt betra rétt Landmannahrepps til afreðttarins.

Í bréfi hreppsnefndar Landmannahrepps til hreppsnefndar Holtamannahrepps, dags. 12. maí 1892, er skírskotað til samnings milli hreppanna um upprekstur og skorað á hreppsnefnd Holtamannahrepps að gera nýjan samning við Landmannahrepp um upprekstur á Landmannaafrétt. Um samning þenna, ef til hefur verið, er ekki vitað með vissu, en af skýrslu Eyjólfssonar, oddvita Landmannahrepps, dags. 6. júlí 1913, virðist mega ráða, að hér sé aðeins átt við hina óundirrituðu fundargerð frá 26. nóvember 1879, sem áður var getið og aðeins varðar tilhögun upprekstrar. Reglur um upprekstur frá 18. apríl 1887, sem nefndur oddviti getur um í sömu skýrslu, hafa ekki komið fram í málinu.

Þó að Landmenn hafi meira stundað veiði í vötnum á Landmannaafrétti en Holtamenn og stundum selt utansveitarmönnum þar veiðileyfi, þá ber það út af fyrir sig ekki vott um, að Holtamenn hafi ekki talið sig eiga neinn rétt til veiðifara þangað.

Eins og lýst er í héraðsdómi, hélt hreppsnefnd Landmannahrepps því fram á ýmsum tímum á árunum 1911—1914, bæði í bréfum til hreppsnefndar Holtahrepps og fundargerðum, sem hreppsnefnd Holtahrepps fékk vitneskju um, að réttur Holtamanna til upprekstrar á Landmannaafrétt væri

byggður á uppsegjanlegum samningi við Landmannahrepp. En eins og rakið hefur verið hér að framan, verður ekki séð, að slíkur samningur hafi nokkurn tíma verið gerður.

Gögn þau, sem nú hefur verið getið, verða samkvæmt framansögðu ekki skýrð svo, að Holtahreppur hafi afsalað sér neinum rétti til Landmannaafréttar. En þess er einnig að geta, að samkvæmt sveitarstjórnarlögum þeim, sem gilt hafa á hverjum tíma frá því á árinu 1872, hefði Holtahreppi verið óheimilt að láta af hendi rétt sinn til afréttar án ákvörðunar æðri stjórnvalda, en ekkert bendir til þess, að slík ákvörðun hafi verið tekin.

Samkvæmt því, sem að framan segir, verður að telja, að íbúar Holtahrepps og ábúendur Næfurholts og Hóla í Rang-árvallahreppi eigi sameiginlega með íbúum Landmannahrepps upprekstrarrétt á Landmannaafrétt.

Kemur þá næst til athugunar, hvernig rétti til veiði á Landmannaafrétti muni vera háttað.

Ekki hafa verið leiddar sönnur að því, að hreppsfélögin sjálf hafi öðlzt eignarrétt að afréttinum, hvorki fyrir nám, löggerninga, hefð né með öðrum hætti. Réttur til afréttarins virðist í öndverðu hafa orðið til á þann veg, að íbúar á landsvæði framangreindra hreppa og býla hafi tekið afréttarlandið til sumardeildar fyrir búpening og, ef til vill, annarrar takmarkaðrar notkunar. Um afréttarnotkun og fjallskil voru snemma settar opinberar reglur, sem sveitarstjórnunum var falið að annast framkvæmd á. Eins og notkun afréttarlandsins hefur verið háttað, hafa hreppsfélögin, annað eða bæði, ekki unnið eignarhefð á því.

Þar sem framangreindir afréttaraðiljar hafa samkvæmt framansögðu ekki beinan eignarrétt á Landmannaafrétti, koma hér til álita ákvæði 5. gr. laga nr. 112/1941 um rétt til veiði í vötnum á afréttum. Í 1. tölulið þeirrar greinar segir, að noti héruð afrétt með löglegrri heimild, sé héraðsmönnum þar öllum veiði jafnheimil. Þar sem íbúar Landmannahrepps, Holtahrepps og býlanna Næfurholts og Hóla í Rang-árvallahreppi nota Landmannaafrétt með löglegrri heimild, hafa þeir samkvæmt greindu ákvæði sameiginlega veiðirétt í vötnum á afrétti þessum. Orðið afrétt í 2. tölulið 5. gr. verð-

ur að skýra svo þröngt, að það taki ekki til afrétta, sem notaðir eru með löglegri heimild, svo sem í 1. tölulið segir. Ekki verður séð, að skilyrði hafi verið fyrir hendi til þess, að stefndi hafi helgað sér einkarétt á veiðinni fyrir hefð.

Með skírskotun til þess, sem að framan segir, verður krafa stefnda um einkarétt til veiðinnar ekki tekin til greina.

Staðfesta ber ákvæði hins áfrýjaða dóms um málskostnað í héraði. Rétt þykir, að hver aðili beri sinn kostnað af málinu fyrir Hæstarétti. Ríkissjóður greiði laun talsmanns Holtahrepps, kr. 11.000.00, laun talsmanns Rangárvallahrepps, kr. 7000.00, og laun talsmanns stefnda, kr. 14.000.00.

Dómsorð:

Krafa stefnda, hreppsnefndar Landmannahrepps f. h. hreppsins, um einkarétt til veiði í vötnum og vatnsföllum á Landmannaafretti verður ekki tekin til greina.

Ákvæði héraðsdóms um málskostnað í héraði eiga að vera óröskuð. Hver aðili beri sinn kostnað af málinu fyrir Hæstarétti.

Ríkissjóður greiði laun talsmanns áfrýjanda hreppsnefndar Holtahrepps f. h. hreppsins, Kristins Gunnarssonar héraðsdómslögmanns, kr. 11.000.00, laun talsmanns áfrýjanda hreppsnefndar Rangárvallahrepps vegna jarðanna Næfurholts og Hóla, Ragnars Ólafssonar hæstaréttarlögmanns, kr. 7000.00, og laun talsmanns stefnda, Magnúsar Thorlacius hæstaréttarlögmanns, kr. 14.000.00.

Dómur aukadómþings Rangárvallasýslu 15. júní 1953.

I. Mál þetta var dómtekið hinn 30. maí 1953, að afloknum munnlegum flutningi. Áður hafði munnlegur flutningur farið fram hinn 8. apríl s.l., en með úrskurði, uppkveðnum 11. sama mánaðar, var það endurupptekið til frekari gagnaöflunar. Málið var höfðað fyrir aukadómþingi Rangárvallasýslu með opinberri stefnu, útgefinni 2. júlí 1951, og framhaldsstefnu, útgefinni 8. ágúst 1951.

Upphaflegar stefnukröfur stefnanda voru þær, að viðurkenndur verði einkaréttur hans til veiði í Fiskivötnum (Veiðivötnum) suð-

vestan Vatnajökuls og að honum verði tildæmdur málskostnaður, eins og málið væri ekki gjafsóknarmál. Með framhaldsstefnu eykur stefnandi kröfur sínar þannig, að hann krefst einkaréttar til veiði í Fiskivötnum (Veiðivötnum), svo og öllum öðrum vötnum og vatnsföllum á Landmannaafrétti.

Við þingfestingu málsins hinn 15. september 1951 risu upp til andmæla stefnukröfum stefnanda: landbúnaðarráðherra fyrir hönd ríkissjóðs, hreppsnefnd Holtahrepps í Rangárvallasýslu fyrir hönd hreppsins og hreppsnefnd Rangárvallahrepps í Rangárvallasýslu fyrir hönd hreppsins vegna eigenda og ábúenda jarðanna Næfurholts og Hóla í Rangárvallahreppi. Kröfum í framhaldsstefnu mótmæltu sömu aðiljar við síðari þingfestingu hinn 13. október 1951. Kröfðust varnaraðiljar þess, að kröfum stefnanda í stefnu og framhaldsstefnu yrði með öllu hrundið og þeim, hverjum um sig, tildæmdur málskostnaður úr hendi stefnanda, eins og málið væri ekki gjafsóknarmál.

II. Forsaga máls þessa er sú, að dómi aukadómþings Rangárvallasýslu í málinu: Guðmundur Árnason, Múla í Landmannahreppi, f. h. búenda í Landmannahreppi gegn krefjendum veiðiréttar, uppkveðnum 11. desember 1948, var áfrýjað til Hæstaréttar og málið rekið þar sem málið nr. 57/1949. Var kveðinn upp hæstaréttardómur í málinu hinn 15. maí 1950 með þeim úrslitum, að hinn áfrýjaði dómur var ómerktur og málinu vísað frá héraðsdómi. Var síðan á árinu 1951 stofnað til tveggja mála, annars um takmörk Landmannaafréttar, þingfest 2. ágúst 1951, sem lauk með dómssátt 7. sama mánaðar (dskj. 10), og máls þess, sem hér er fyrir dómi.

Áreið í því máli fór fram hinn 14. ágúst 1952. Bentu umboðsmenn stefnanda þá aðspurðir á, að Landmenn hefðu stundað veiði í eftirtöldum vötnum á Landmannaafrétti: Stóra-Fossvatni, Litla-Fossvatni, Tjaldvatni, Skálavatni, Litla-Skálavatni, Arnarpolli, Snjóölduvatni, Ampapolli, Nýjavatni, Litla-Breiðavatni, Breiðavatni, Kvíslarvatni, Eskivatni og Langavatni, og auk þess Kirkjufellsvatni og Kýlingavatni sunnan Tungnaár, en þau teljast ekki til Fiskivatna (Veiðivatna). Þau af vötnum þessum, sem ekki voru nafngreind á herforingjaráðsuppdrætti, voru síðan merkt inn á uppdráttinn, dskj. 24, af Ágústi Böðvarssyni landmælingamanni, sem tók þátt í áreiðinni, og merkingar hans samþykktar af öllum málsaðiljum. Þá hefur verið lögð fram í málinu (dskj. 26) loftmynd af Fiskivatnasvæðinu, þar sem merkt eru með nöfnum öll hin tilgreindu vötn norðan Tungnaár. Einnig hefur verið lagt fram (dskj. 27) landabréf með teiknuðum mörkum Landmannaafréttar samkvæmt sátta-gerðinni frá 7. ágúst 1951, áritað af öllum aðiljum þess máls.

Stefnandi hefur fengið gjafsókn í málinu, og varnaraðiljarnir Holtahreppur og Rangárvallahreppur hafa fengið gjafvarnir.

Með málið hefur verið farið samkvæmt 3. kafla laga um landamerki o. fl. nr. 41 frá 28. nóvember 1919.

III. 1. Stefnukröfur sínar byggir stefnandi á, að hann eigi fullan og óskoraðan eignarrétt að Landmannaafrétti, eins og hann var ákvarðaður með sáttagerð 7. ágúst 1951. Samkvæmt þeirri sáttagerð eru mörk Landmannaafréttar sem hér segir: Úr Ófærugili í Tröllkonuhlaup í Þjórsá, eftir Þjórsá í Tungnaá, eftir Tungnaá í Blautukvísl, eftir Blautukvísl í Blautukvíslarbotna, þaðan í Þóris-tind og þaðan sjónhendingu í Þveröldu og úr Þveröldu í Svartakamb, þar sem hann er hæstur, þaðan þvert í Tungnaá, síðan eftir Tungnaá í Kirkjufellsós og eftir honum í Kirkjufellsvatn, þaðan eftir Hábarmi í há-Torfajökul, frá Torfajökli í upptök syðri kvíslar Markarfljóts, þaðan í Krakatind og þaðan í Ófærugil.

Þessum beina eignarrétti telur hann ekki haggð fyrir þá sök, að einstökum jörðum eða heilum hreppi hafi verið látinn í té upprekstrarréttur. Sá réttur sé óbeinn eignarréttur, takmarkaður við sinn tilgang, en hinum beina eignarrétti fylgi aftur á móti þau réttindi, sem eigi séu undanskilin eða af hendi lätin. Af þessu telur hann leiða, að hreppurinn eigi alla veiði í öllum vötnum og vatnsföllum á Landmannaafrétti.

Auk þess telur hann óvefengjanlegt, að hann eigi veiðirétt í Fiskivötnum (Veiðivötnum), þar sem hann (hreppsþúar) hafi stundað veiði í þeim í margfaldan hefðartíma, án þess að aðrir hafi í orði eða verki ásælt þá veiði, fyrr en á síðustu árum, er deilur og málaferli fóru að rísa um veiði þessa.

2. Landbúnaðarráðherra byggir dómkröfur sínar á því, að Landmannahreppur eða íbúar hans eigi ekki beinan eignarrétt að Landmannaafrétti, heldur hafi íbúar hreppsins aðeins takmarkaðan rétt til hans, þ. e. rétt til að beita sauðfé sínu þar. Eiganda Landmannaafréttar telur hann vera alla þegna íslenska ríkisins, og beri því sér sem handhafa umboðsvaldsins að gæta hagsmuna þeirra. Geti hann og löggjafarvaldið ein sagt fyrir um, eftir hvaða reglum eigendurnir fái neytt síns eignarréttar, og hafi veiðirétti í ám og vötnum afréttarins aldrei verið afsalað til einstakra manna eða hreppa. Þá mót-mælir hann því, að stefnandi hafi unnið hefð á veiðirétti í Fiskivötnum, þar sem hreppurinn sjálfur hafi aldrei stundað veiðina og geti ekki öðlzt þann rétt, þótt einhverjir hreppsþúar eða hópar af hreppsþúum hefðu stundað veiði í vötnunum, en auk þess sé ósannað og ósannanlegt, að nokkrir einstaklingar eða slíkir hópar hreppsþúa hafi stundað veiði í ákveðnum vötnum, þannig að þeir hafi hefðað veiðirétt. Við munnlegan flutning málsins tók umboðsmaður landbúnaðarráðherra einnig fram, að skilyrði hefðar væri auk þess ekki fyrir hendi, þar sem veiði Landmanna, ef um veiði hefði verið að ræða, hefði ekki getað útilokað aðra frá að veiða þar einnig.

3. Hreppsnefnd Holtahrepps byggir kröfur sínar á því, að réttur Holtahrepps til Landmannaafréttar sé hinn sami og Landmannaahrepps. Telur hún, að fram til ársins 1892 hafi Holtahreppur og Ása-

hreppur, sem þá voru eitt hreppsfélag, Holtamannahreppur, og Landmannahreppur átt sameiginlegan upprekstrarrétt á Landmannaafrétt og Holtamannaafrétt. Hafi hrepparnir átt óskiptan rétt til beggja afréttanna frá fornu fari. Afréttirnir hafi a. m. k. verið sameiginlegir til 1879, en þá hafi skipti fyrst komið til greina. Holtamannahreppi hafi síðan verið skipt í tvö hreppsfélög, Holtahrepp og Ásahrepp, og um það leyti eða skömmu síðar hafi afréttunum verið skipt. Kveður hann afréttunum hafa verið skipt þannig 1892, að Ásahreppur eigi upprekstur á Holtamannaafrétt, en Holtahreppur á Landmannaafrétt með Landmönnum. Réttur Holtahrepps til Landmannaafréttar sé því hinn sami og Landmannahrepps og eigi því Holtahreppur sama rétt til veiði í ám og vötnum á afréttinum og Landmannahreppur. Þá mótmælir hann, að Landmannahreppur sjálfur geti öðlazzt neinn hefðarrétt á veiði í Fiskivötnum, þótt einstakir íbúar hreppsins eða hópar þeirra hafi veitt þar. Hreppurinn sem slíkur hafi aldrei látið stunda eða stundað veiði í vötnunum, og enda þótt einstakir búendur í Landmannahreppi muni hafa stundað veiði í vötnunum meira en búendur í Holtahreppi, en það sé vegna legu vatnanna nær Landmannahreppi, þá hafi hreppurinn engan rétt við það öðlazzt. Einstaklingar eða hópar þeirra hafi ekki heldur hefðað sér neinn einkarétt til veiði í vötnunum.

4. Hreppsnefnd Rangárvallahrepps rökstyður kröfur sínar með því, að bændur í Næfurholti í Rangárvallahreppi og á jörðum, sem byggðar eru út frá því (Hólar), hafi frá ómunatið, væntanlega eins lengi og Landmannaafréttur hafi verið smalaður, verið í afréttarfélagi við bændur í Landmannahreppi og notið sama réttar og Landmenn, enda hafi Næfurholtsbóndi verið í veiðifélagi með Landmönnum, þ. e. stundað veiði í vötnum á Landmannaafrétti á sama hátt og þeir bændur Landmannahrepps, sem þar hafi stundað veiði. Eigendur og ábúendur Næfurholts og Hóla í Rangárvallahreppi eigi því allan sama rétt að tiltölu og eigendur og ábúendur jarða í Landmannahreppi. Samkvæmt bréfi eigenda og ábúenda Næfurholts og Hóla, dags. 10. september 1951, til hreppsnefndar Rangárvallahrepps (dskj. 21), hefur Rangárvallahreppur gengið í mál þetta vegna téðra jarða.

IV. Eins og dómkröfum stefnanda er háttað, þykir nauðsyn bera til að taka afstöðu til, hvort landssvæði það, sem hin umdeildu vötn og vatnsföll eru á, Landmannaafréttur, sé háð einstaklingseignarrétti eða sé almanna eign, almenningur. Ekki verður talið, að nein lagafyrirmæli skeri úr um það, hvort afréttir almennt eða þessi afréttur sérstaklega sé eign sveitarfélaga eða séu almannaeygn. Leitazt hefur verið við að upplýsa í máli þessu um venjur, sem gilda og gilt hafa um veiði í ám og vötnum á afréttum og almenningum annars staðar á landinu og um eignarrétt að öðrum afréttum. Hefur stefnandi aflað vottorða, endurrita úr veðmálabókum og leitt vitni um eignarrétt að afréttarlöndum og veiði í vötnum á þeim í Borgar-

fjarðarsýslu, Mýrasýslu, Snæfellsnessýslu, Húnavatnssýslu, Þingeyjarsýslu og Norður-Múlasýslu. Öll þau gögn, sem um þessi atriði hafa fengizt, leiða í ljós, að á þessum stöðum öllum hafa afréttarlönd verið hluti af löndum einstakra jarða (eða kirkna), og hefur nú sumum afréttarlanda þessara verið afsalað til hreppsfélaga og upp- rekstrarfélaga, en sums staðar tilheyra afréttarlöndin enn jörðum þeim, er þau tilheyru. Á öllum þessum stöðum er veiðiréttur í vötnum á afréttinum talinn tilheyra landareigninni nema þar, sem hann hefur verið sérstaklega undanskilinn við afsöl á afréttarlöndunum.

Í máli þessu hafa ekki komið fram nein gögn um, að málsaðiljar né aðrir hafi öðlazzt eignarrétt að Landmannaafrétti með kaupum eða hliðstæðum löggæringum. Þykir því nauðsynlegt að rekja þau atriði úr gögnum málsins og þekktum sögulegum staðreyndum, sem vísbendingu geta gefið um, hvort Landmannaafréttur sé einstaklingsrétti háður eða ekki.

1. Frá fornu fari skiptist landssvæðið milli Þjórsár og Ytri-Rangár í tvo hreppa. Nefnist hinn efri Landmannahreppur og hinn neðri Holtamannahreppur. Talið er víst, að skiptingu landsins í hreppa hafi verið lokið á söguöld, fyrir 1100 og líklega nokkru fyrr. Líklegt þykir, að hrepparnir milli Þjórsár og Ytri-Rangár séu með elztu hreppum landsins. Talið er, að afréttir Holtamanna og Landmanna hafi frá fornu legið svo sem enn er. Sá hluti afréttarlandsins, sem nær er byggðum, hefur verið kenndur við Landmenn og svo nokkur hluti þess, sem lengra liggur, en afréttur sá, sem kenndur er við Holtamenn, liggur allur fyrir norðan Tungnaá. Skipting þessi mætti þykja benda til sterkari aðstöðu Landmanna frá fornu til að helga sér lönd þessi, með hverju móti sem það hefur gerzt. Þau skipti hafa orðið snemma, á þeim tíma, er meira jafnræði var með byggðum þessum að mannfjölda og þar með kvikfjárahöfn en síðar varð. Að vísu er rétt að ætla, að allmiklar breytingar hafi orðið á löndum þessum, er tímar liðu, í eyðingu gróðurlanda, sem erfitt er nú að gera sér grein fyrir. Ekki er ósennilegt, að versta torfæran á þessum slóðum, Tungnaá, sem lengi hefur gert örðugt fyrir um notkun afréttarins norðan hennar, hafi verið allmiklu minna vatnsfall fyrrum, svo að Holtamenn hafi ekki verið eins afskiptir og nú mætti virðast, er þeir fengu í sinn hlut löndin upp með Þjórsá, norðan Tungnaár. Eina heimildin um afréttarlönd þessi, sem forn mætti kallast, er dómur frá 25. júní 1476 um Þjórsártungur (dskj. 17). Það nafn þekkist ekki nú, en samkvæmt skýrgreiningu þess í dóminum sjálfum er hér átt við allt landssvæðið frá Tungnaá til Sprengisands og frá Þjórsá austur í fjallgarð, svo langt sem vötn renna til og frá héraði. Dómur þessi er ekki varðveittur nema í afritum frá 19. öld. Enn fremur er til gerð af honum frá líkum tíma (Fornbr.safn VI, nr. 78, B), sem enginn ágreiningur er um, að sé fölsuð. Spurningin er þá, hvort gerð þeirri, sem liggur frammi í þessu máli á dskj. 17, megi treysta.

Við gerð dómsins yfirleitt virðist ekkert sérstaklega athugavert, þegar líka er til þess lítið, að hér er um unga afskrift að ræða, sem að líkindum er ekki gerð eftir frumriti. Þegar um grunsöm fornbréf er að ræða, þá er næst sjálfu formi bréfsins og máli aðgæzluvert, hvort menn þeir, sem við skjalið koma og þar eru tilnefndir, geti í raun rétttri hafa við það komið vegna tímans eða annarra atvika, sem unnt er að hafa réttar reiður á. Um þetta er það að segja, að menn vita full deili á þeim Þorsteini Pálssyni, Erlendi Erlendssyni, Oddi lögmanni Ásmundssyni og Örnólfi syni hans. Björn Jónsson og Þorsteinn Þórðarson koma við bréf af þessum slóðum 20. nóvember 1465 (Fornbr.safn V, nr. 40). Er það ugglaut frumbréf. Sigurður Eiríksson og Sigurður Hafliðason koma ekki við bréf önnur, fremur en brátt verður að vikið. Til er dómur um landamerki jarðarinnar Merkihvals, dags. 25. júní 1475 (Fornbr.safn V, nr. 706). Sá dómur er ekki til nema í mjög ungu afriti frá líkum tímum og afrit bréfsanna um Þjorsártungur, en um þenna dóm er það að segja, að hann er að formi og máli mjög athugaverður og sennilega falsbréf. Hér bregður svo undarlega við, að dómsmenn eru taldir fjórir hinir sömu og í dóminum um Þjorsártungur, en fimmta nafninu snúið við: Hafliði Sigurðsson fyrir Sigurður Hafliðason. Sjötta nafnið úr Þjorsártungnadóminum, Örnólfur Oddsson, kemur ekki við Merkihvalsbréfið. Hér virðist samband á milli. En þar sem Merkihvalsbréfið er berlega athugavert og sennilega falsað, er ástæða til að ætla, að það sé, að því er dómsmennina snertir, skrifað með hliðsjón af Þjorsártungnabréfinu, þótt hugsanlegt sé líka, að það eigi sér aðra hliðstæða fyrirmynd, sem nú sé með öllu glötuð. Þessi staðreynd rýrir samt út af fyrir sig ekki gildi dómsins um Þjorsártungur fremur en hin falsaða mynd þessa sama dóms. Vitanlegt er, að þeir menn, sem gerðu falsbréf, og slík bréf eru allmörg til, reyndu oftast að greina mannanöfn, sem komið gætu heim við þann stað og þann tíma, er efni bréfsins varðaði, svo að þau yrðu síður vefngd. Sú staðreynd, að dómurinn um Þjorsártungur hafi verið notaður við falsbréfast, mætti fremur teljast til styrktar því, að hann hafi verið talinn í sjálfu sér öruggt skjal á þeim tíma. En þótt dómurinn um Þjorsártungur verði ekki vefngdur vegna forms síns eða hins, að dómsmenn séu þar berlega rangt tilfærðir, mætti vera, að efni dómsins reyndist grunsamlegt eða þætti bera vott um, að þar væri með ólíkindum hnekkrt rétti eða hagsmunum einhvers aðilja öðrum til framdráttar, sem af þeim sökum þættu grunsamir um að hafa falsað eða aflagað dómsskjalið. Skal það nú athugað. Tilefni dómsins er kæra Landmanna, er beiðast dóms á því, að þeir eigi Þjorsártungur með þeim ummerkjum, sem fyrr eru greind. Samkvæmt framburði tveggja nafngreindra manna dæma dómsmenn landið eign og afrétt þeirra, sem haft hafa og haldið í Holtum og á Landi, og enga menn aðra mega nýta sér landið eða gæði þess án leyfis Holtamanna og Landmanna. Undantekning er þó gerð

um menn úr Hreppum samkvæmt sérstökum samningi. Hér er í rauninni ekkert athugavert. Væri dómurinn í þeirri mynd, sem hann er á dskj. 17, falsaður, myndi það, sem fyrr segir, koma fram í því, að einhverjum aðilja væri eignað meira en rétt væri á kostnað annars aðilja. Ekki verður séð, að svo sé gert hér. Landmenn hafa gert kröfu um dóm á því, hvort landssvæðið væri „eign eður almenn-ingur eður afréttur þeirra manna, er í Landmannahreppi búa“. Í því gæti talizt útilokun annarra, þar á meðal Holtamanna, á þess-um sama rétti. En dómurinn dæmir landið „þeirra eign og afrétt, sem haft og haldið hafa í Holtum og á Landi ... að rétttri tiltölu“. Ösennilegt er, að Landmenn hafi, þegar hér var komið sögu, né um langan tíma áður, og ef til vill aldrei, átt allt afréttarlandið. Þarf og ekki að skilja kröfu þeirra fyrir dóminum á annan veg en svo, að þeir hafi viljað fá staðfestan rétt sinn til landsins að sínum hlut, eins og dómurinn líka gerir. Hér er því á hvorugan hallað. Eftir er þá að athuga, hvort hér gæti verið ranglega smeygt inn þeirri grein, sem fjallar um gagnkvæman rétt Hreppamanna á aðra hlið og Holtamanna og Landmanna á hina, um notkun á landinu beggja megin Þjórsár til rótartekju, fuglaveiði og grasa, samkvæmt þar um gerðum gömlum samningi, sem nú þekkist ekki. Væri svo, er vant að sjá, hverjum slíkt ætti að vera til hagnaðar. Annars kemur þessi gagnkvæmi og gamli notkunarréttur sveitanna beggja megin Þjórsár fram, leifar hans, í yngri heimildum, og er því ekki ástæða til að ætla, að hér sé um fölsun að ræða. Þess má geta hér, að upp með Þjórsá að vestan, í Þjórsárdal, var, og er ef til vill enn, kölluð Holtamannaá. Þetta örnefni kemur fyrir í Fornbréfasafni í skjölum frá öndverðri 14. öld, en að visu er það ekki frumskjal. Örnefni þetta kynni að benda til umferðar Holtamanna vegna þessa gamla afnotasamnings við Hreppamenn, að öðrum kosti má kalla nafnið undarlegt, því ella er hér engin alfaraleið fyrir menn austan Þjórsár. Þó mætti hér vera einnig fólgin bending um notkun manna austan Þjórsár á Þjórsárdalsskógum, sem að visu átti sér stað á 16. öld og líklega bæði fyrir og síðar.

Að öllu þessu athuguðu virðist engin ástæða til þess að vefengja dóminn um Þjórsártungur í þeirri mynd, sem hann er á dskj. 17. Hér er um að ræða lögmansdóm, að öllu skjallegan og í fullu gildi. Meðal annars má því telja hann sönnun þess, að um þetta leyti og fyrr er hætt að líta á afrétt þenna sem almenning, hafi það nokkru sinni verið gert. Af honum má draga þá ályktun, að á 15. öld og fyrr hafi Holtamanna- og Landmannahreppar átt og nýtt landið, sem í dóminum er kallað Þjórsártungur. Hins vegar verður ekki af dóminum séð, hversu landinu hafi verið skipt. Þó verður að telja líklegt, þar sem um tvö sveitarfélög var að ræða, að snemma hafi hvor hreppur haft afmarkaðan hluta landsins til smölunar, þannig að í raun og veru hafi landamerki skapazt, enda benda heitin Holta-

mannaafréttur og Landmannaafreittur til þess, að svæði þessi væru aðgreind í vitund manna.

2. Um eignarhald eða notkun á afréttarlöndum þeim, sem kallaðar voru Þjorsártungur, liggja ekki fyrir nein gögn frá uppkvaðningu framangreinds dóms og út átjándu öldina, nema að fram kemur í nokkrum skjölum málsins, að Skaftártungumenn hafi stundað veiðar og ef til vill haft fleiri not af afréttarlöndunum á ofanverðri 18. öld ásamt mönnum úr Rangárþingi, en öllum notum Skaftártungumanna hafi lokið á níunda tug aldarinnar. Engar upplýsingar liggja fyrir um, hvort not Skaftártungumanna hafi byggzt á samningum eða öðrum grundvelli. Þykir ekki af þeim takmörkuðu og tímabundnu notum, sem Skaftártungumenn eru taldir hafa haft af afréttarlöndunum fyrir meira en 170 árum, verða dregin nein ályktun um það, hversu þá hafi verið háttað eignar- eða umráðarétti að þeim.

3. Um afstöðu Landmannahrepps og Holtamannahrepps (síðar Holta- og Ásahreppa) til afrétta þeirra, sem við hreppa þessa eru kenndir, á nítjándu og tuttugustu öldinni, eru ýmis gögn í máli þessu.

Skulu nú rakin hin helztu:

a. Árið 1829 er á manntalsþingi í Fíflholti 22. maí lesið upp bann frá hreppstjórum Holtamannahrepps og Landmannahrepps við, að rífið sé hris eða kol brennd í Þjorsártungum, sem tilheyri sveitum þessum (dskj. 152).

b. Í sóknarlýsingu Holtapings í Rangárvallasýslu, sem rituð er af séra Sigurði Sigurðssyni í Guttormshaga hinn 3. júlí 1840, eru afréttarlönd þau, sem kölluð eru Holtamanna- og Landmannaafréttir, talin tilheyra téðum sveitum (dskj. 90).

c. Í sóknarlýsingu Stóruvalla, sem rituð er af séra Jóni Torfarsyni 14. janúar 1841, er Landssveit talin eiga Landmannaafrétt í félagsskap við Holtasveit. Einnig er sveitin talin eiga annan afrétt, Holtamannaafrétt, sömuleiðis í félagsskap við Holtasveit. Samkvæmt lýsingu sr. Jóns í sóknarlýsingunni er greinilegt, að átt er við sama landssvæði og nú kallast Holtamanna- og Landmannaafréttir (dskj. 125).

d. Með lögfestu yfir Þjorsártungur, dags. 27. desember 1856, lögfestu 3 nafngreindir menn í umboði allra búenda í Holtamannahreppi og Landmannahreppi undir þessarar sveitir afrétt þann, er fyrrum nefndist Þjorsártungur, en þá er talið nefnt Holtamannaafréttur og Þoristungur. Er það síðan skilgreint nánar sem allt svæðið fyrir norðan Tungnaá til Sprengisands, frá Þjorsá austur í fjallgarð. Jafnframt banna þeir öllum óviðkomandi silungsveiði og önnur gæði á afrétti þessum. Veiðivötn þau, sem silungur er veiddur í, eru talin innan takmarka afréttar þessa. Í lögfestunni er vitnað í dóm um afréttinn frá 1476, og virðist rétturinn til afréttarins að minnsta kosti meðal annars byggður á þessum dómi (dskj. 51).

e. Í ágúst 1858 kæra hreppstjórar Landmannahrepps og Holta-

mannahrepps þrjá utansveitarmenn fyrir heimildarlausu veiði fisks og fugla í afréttarlöndum Holta- og Landsveita. Telja hreppstjórnir sveitir þessar eiga afréttina, og sé því sveitarmönnum einum heimil veiði og önnur gæði af afréttinum.

Með dómi lögregluréttar Rangárvallasýslu, uppkveðnum 21. september 1858, eru hinir kærðu sýknaðir af kærinni vegna þess, að ekki er talið sannað, að þeir hafi veitt í landi Landmanna og Holtamanna, en með yfirréttardómi, uppkveðnum 5. desember 1859, er héraðsdómur ómerktur og málinu heimvísað til nýrrar og löglegrar meðferðar í héraði vegna rangrar meðferðar og ófullnægjandi upplýsinga, aðallega um, hvort Fiskivötn séu utan eða innan afréttarins (dskj. 128).

f. Árið 1886 eru ákveðin mörk fyrir Landmannaafrétt, samþykkt af hreppsnefndum Holtamannahrepps og Rangárvallahrepps, og landamerkjaskrá þessari þinglýst árið 1890 athugasemdalaust.

g. Árið 1892 er Holtamannahreppi skipt í tvö hreppsfélög. Er um það leyti ákveðið, að sá hluti hins forna Holtamannahrepps, sem Holtahreppur nefnist, skyldi reka fé á Landmannaafrétt.

h. Hinn 24. marz 1914 er í aukarétti Rangárvallasýslu kveðinn upp frávísunardómur í máli milli Holtahrepps og Ásahrepps um eignarrétt að Holtamannaafrétti, en í máli þessu stefndi hreppsnefnd Holtahrepps Ásahreppi til viðurkenningar á eignarrétti Holtahrepps að Holtamannaafrétti með Ásahreppi. Í forsendum dómsins (dskj. 127) kemur m. a. fram, að Holtamannahreppur og Landmannahreppur hafi áður (fyrir skiptingu Holtamannahrepps) átt afrétti þá, sem við sveitirnar eru kenndir, í félagi.

i. Á árunum 1914—1919 selja hreppsnefndirnar í Landmanna- hreppi, Ásahreppi og Holtahreppi vatnsréttindi og fleiri réttindi á Holtamanna- og Landmannaafréttum fyrir miklar fjárhæðir á þeirrar tíðar mælikvarða. Öllum skjölum varðandi sölur þessar er þinglýst athugasemdalaust, og engar upplýsingar eru fyrir hendi um, að neinir hafi gert athugasemdir við sölur þessar, sem bæði var þinglýst og vitanlega öllum héraðsbúum a. m. k. og líklega öllum landsmönnum kunnar.

k. Á árinu 1935 gerðu hreppsnefndir Landmannahrepps og Rangárvallahrepps með sér samning um skiptingu arðs af hrafntinnutöku á mörkum Landmanna- og Rangárvallaafréttar. Hreppsnefnd Holtahrepps vildi fá hluta af arði þessum sem sameigandi að Landmannaafrétti, en ekki eru upplýsingar um, að aðrir hafi hreyft mótmælum gegn samningi Landmanna og Rangvellinga.

l. Auk framangreindra gagna eru í málinu ýmis gögn um afstöðu Landmanna sérstaklega til Landmannaafréttar eftir gerð landamerkjaskrárinnar frá 1886 og skiptingu Holtamannahrepps, en þau gögn verða rakin sérstaklega hér á eftir í sambandi við athugun á sérstökum rétti Landmannahrepps til Landmannaafréttar umfram Holtahrepp og Næfurholtsbændur.

4. Samkvæmt því, sem rakið hefur verið hér að framan, þykir ekki varhugavert að slá því föstu, að landssvæði það, sem nú telst vera Landmannaafréttur samkvæmt sáttagerð 7. ágúst 1951, sé fyrir töku í upphafi, aldalöng not og ýmis konar hagnýtingu, meðferð og beitingu réttar sem eigandi, háð eignarrétti Landmannahrepps.

Kemur þá til álita, hvort hann sé einkaeigandi.

V. Einkaréttarkrafa stefnanda í máli þessu er byggð á því aðallega, að hann eigi beinan eignarrétt að Landmannaafrétti. Áður hefur því verið slegið föstu, að Landmannaafréttur sé einstaklingsrétti undirorpinn og að Landmannahreppur sé þar eigandi, en svara verður þeirri spurningu, hvort Landmannahreppur sé þar einn eigandi, eða hvort varnaraðiljar máls þessa, Holtahreppur og/eða eigendur og ábúendur jarðanna Næfurholts og Hóla í Rangárvallahreppi, eigi slíkan rétt, beinan eða óbeinan eignarrétt, til afréttarins, að ósamrýmanlegt sé einkaveiðiréttarkröfu stefnanda. Verða nú rakin helztu atriði, er upplýsingar þykja veita um þetta:

1. Nöfn afréttanna þykja benda til þess, að einhvern tíma að minnsta kosti hafi hvor hreppur um sig átt sinn sérstaka afrétt.

2. Dómurinn frá 1476 um Þjórsártungur slær því föstu, að Þjórsártungur eigi Holtamenn og Landmenn, en ekki verður talið, að dómurinn skeri úr því, hvort landssvæði þetta sé skipt eða óskipt sameign hreppanna.

3. Sóknarlýsingar á dskj. 90 og 125 benda til þess, að þegar þær voru gerðar um 1840, hafi álit manna í báðum hreppum verið það, að hrepparnir ættu báða afréttina sameiginlega og óskipt.

4. Af banninu frá 1829 og kærinni frá 1858 má ráða, að þá hafi íbúar Holta- og Landmannahreppa álitð, að þeir væru eigendur afrétta þeirra, sem við sveitirnar eru kenndir, en ekki verður af þeim skjölum ráðið, hvort þeir hafi talið afréttina skipta eða óskipta sameign hreppanna.

5. Með lögfestunni frá 1856 (á dskj. 151) banna hreppstjórar Holtamanna- og Landmannahreppa öllum not afréttar þeirra, öðrum en sjálfum þeim „og þeim á Rangárvöllum, sem að fornum samningi hafa haft með oss upprekstur á afrétt okkar“. Af skjali þessu er ekki ljóst, hvort þeir áliti afréttinn skipta eða óskipta sameign hreppanna, þótt heldur verði talið, að þeir liti á hann sem óskipta sameign. Af skjalinu þykir og mega ráða, að bændur þeir á Rangárvöllum, sem afréttinn hafa notað til upprekstrar, hafi fengið þann rétt með samningi við eigendur afréttarins.

6. Gögn þau, sem hér eru talin, og önnur gögn málsins, þykja ekki skera úr um, hvort Landmanna- og Holtamannaafréttir hafi verið taldir skipt eða óskipt sameign Holtamanna og Landmanna fram til þess tíma, er landamerkjaskrá var gerð fyrir Landmannaafrétt árið 1886. Telja verður þó, að sum skjölin veiti frekar lík-

ur til, að um óskipta afrétti hafi verið að ræða, á tímabili að minnsta kosti.

Í skjali, sem lagt hefur verið fram í máli þessu (dskj. 133) og virðist vera afrit af bréfi Eyjólfss Guðmundssonar, oddvita Landmannahrepps, til sýslunefndar Rangárvallasýslu, og ekki hefur verið vefengt, að sé ritað af honum, en skjal þetta er úr bréfasafni hans, kemur fram sú skoðun, að Holtamannafréttur og Landmannafréttur hafi aldrei verið sameign sveitanna, heldur hafi hvor sveit átt sinn afrétt. Holtamenn hafi leyft Landmönnum stóðbeitt á Þóristungum á Holtamannafrétti, og Landmenn leyft bændum í Holtamannahreppi fjárbeitt á Landmannafrétti. Af þessu hafi Landmenn þurft að nota báta þá, sem Holtamenn fluttu fé sitt á yfir Tungnaá, er þeir smöluðu hrossum á Þóristungum, en aftur á móti gert þeim Holtamönnum, er á Landmannafrétt ráku, fjallskil á hann. Skjal þetta er sjáanlega ritað eftir 1882 og örugglega fyrir 1892, en líklega fyrir 1886. Fundargerð sameiginlegs fundar hreppsnefnda Holtamannahrepps og Landmannahrepps, 26. nóv. 1879, sem að vísu er óundirskrifuð og því vafasamt, hvort bókaðar ályktanir hafi verið samþykktar, ber með sér, að Þóristungur hafa verið yrktar sameiginlega af báðum hreppum. Jafnframt er bókuð ákvörðun um, að hluti af Holtamannahreppi skuli reka á Landmannafrétt, en eins og áður getur, er óvíst, að þessi bókun hafi verið samþykkt, þar sem fundargerðin er óundirskrifuð. Telja verður þó, að fundargerð þessi og bréf Eyjólfss oddvita á dskj. 133 bendi til, að um nytjaskipti hafi verið að ræða á hrossabeit á Þóristungum og fjárbeitt á Landmannafrétti. Gæti þessi skoðun um nytjaskipti, ef rétt væri, gefið skýringu á því, að menn í báðum hreppum hafi um miðbik nítjándu aldar talið afréttina sameign, enda þótt aðeins væri um umsamin nytjaskipti á afréttum að ræða. Grundvöll fyrir þessum nytjaskiptum telur Eyjólfur niðurfallinn eftir 1881, er Landmenn hafi hætt að reka stóð í Þóristungur.

7. Árið 1886 eru landamerki Landmannaafréttar, eins og áður er frá greint, ákveðin með landamerkjaskrá. Þau landamerki eru í aðalatriðum hin sömu og samkvæmt sættinni frá 7. ágúst 1951, að öðru en því, að annar merkipunktur, sem austurlína afréttarins var miðuð við 1886, var glataður, og var í sáttagerðinni ákveðin ný austurtakmarkalína. Þau mörk snertu ekki afrétti neinna annarra hreppa. Landamerkjaskránni frá 1886 var þinglýst 1890 athugasemdalaust, og höfðu þá hreppsnefndir Holtamannahrepps og Rangárvallahrepps samþykkt hana. Ekki er ljóst, hvort hreppsnefndir Holtamannahrepps og Rangárvallahrepps undirrita landamerkjaskrána sem eigendur afrétta þeirra, sem næstir liggja, eða sem sameigendur að Landmannafrétti. Telja verður þó líklegra, að eigendur og ábúendur Næfurholts hefðu sjálfir undirritað landamerkjaskrána, ef hún hefði verið undirrituð af öðrum en Landmönnum, vegna réttar þeirra til Landmannaafréttar, eða a. m. k. verður að

telja, að hreppsnefnd Rangárvallahrepps hefði getið þess við undirskrift, að undirskrifað væri vegna jarðarinnar Næfurholts, ef svo hefði verið. Það þykir og styrkja þá skoðun, að hreppsnefndir Holtamannahrepps og Rangárvallahrepps hafi undirritað landamerkjaskrána sem eigendur nágrannalanda, en ekki sem sameigendur, að í landamerkjaskrá þessari eru aðeins ákveðin takmörk Landmannaafréttar, en ekki alls afréttarlands Holtamanna og Landmanna, sem stundum áður var talin óskipt sameign hreppanna, enda hefur landamerkjaskrá fyrir Holtamannaafrétt ekki verið lögð fram í máli þessu, og er ekki kunnugt um, að hún sé til.

Verður ekki heldur séð, hver gæti hafa verið tilgangur Holtamanna og Landmanna að ákveða nákvæmlega takmörk Landmannaafréttar, einnig gagnvart Holtamannaafrétti, ef báðir afréttir ættu að vera óskipt sameign hreppanna.

Landamerkjaskráin frá 1886 er gerð alveg um sama leyti og hreppsnefnd Landmannahrepps virðist halda því fram við sýslunefnd (dskj. 133), að Holtamanna- og Landmannaafréttir hafi aldrei verið óskipt sameign hreppanna. Verður að telja mjög sennilegt, að Landmenn hafi einmitt viljað fá þá skoðun staðfesta með landamerkjaskránni og Holtamenn á það fallist.

Verður því að telja mestar líkur til þess, að með landamerkjaskránni frá 1886 hafi Landmenn raunverulega annaðhvort verið að fá viðurkennt, að þeir ættu sinn ákveðna hluta af afréttarlandi sveitanna, eða að um skiptingu sameignar hafi verið að ræða.

Auk þess, er að framan greinir, er afstaða hreppanna til Landmannaafréttar eftir 1886 slík, að hún þykir styrkja þessa skoðun, svo sem nú mun rakið.

8. Í maí 1892 ritar hreppsnefnd Landmannahrepps hreppsnefnd Holtamannahrepps (afrit á dskj. 134) vegna fyrirhugaðrar skiptingar Holtamannahrepps. Skýrir hreppsnefnd Landmannahrepps frá því, að hún vilji ekki eiga viðskipti, hvað afréttarland snertir, við 2 hreppa eða hluta úr tveimur hreppum, og telur, að þessi neitun komi ekki í bága við *samning* þeirra við núverandi (þáverandi) Holtamannahrepp. Er skorað á hreppsnefnd Holtamannahrepps að gera nýjan samning um upprekstur á Landmannaafrétt, ef hún vilji framvegis eiga nokkur skipti við Landmannahrepp. Á sameiginlegum fundi hreppsnefnda Landmanna-, Holta- og Ásahreppa, í nóvember 1892, en þá hafði Holtamannahreppi verið skipt í Holtahrepp og Ásahrepp, er svo ákveðið, að Holtahreppsmenn skuli eiga upprekstur á Landmannaafrétt, en Ásahreppsmenn á Holtamannaafrétt.

9. Samkvæmt skýrslum og vottorðum verður að telja upplýst, að Landmenn hafi stundað veiðar í Fiskivötnum á Landmannaafrétti síðan all löngu fyrir síðustu aldamót og líklega miklu lengur. Einnig verður að telja upplýst, að veiði hafi verið stunduð í Fiskivötnum frá 2 bæjum í Holtum a. m. k. um ca 10 ára skeið fyrir síðustu alda-

mót, síðast árið 1891. Ekki eru upplýsingar um, hvort Holtamenn hafi þá talið sig eiga veiðirétt í Fiskivötnum eða hvort þeir 2 bændur úr Holtamannahreppi, sem þangað fóru eða sendu til veiða, hafi farið í skjóli Landmanna. Hafi Holtamenn talið sig eiga veiðirétt í vötnunum vegna sameiginlegs eignarréttar að afréttinum, verður sú staðreynd, að þeir hættu veiðiferðum strax eftir þinglýsingu landamerkjaskrárinnar, talin benda til þess, að eftir þann tíma hafi þeir ekki talið sig eiga rétt til Landmannaafréttar annan en upprekstrarrétt. Þessa skoðun styrkir það, að upplýst er, að Holtamenn hafa smalað veiðivatnasvæðið síðan með Landmönnnum, en ekki veitt í þeim ferðum, þótt Landmenn hafi gert það oftast nær. Upplýst er þó, að veiðifengur úr Veiðivötnum hefur þótt mjög gott búsilag.

10. Á síðari árum hefur hreppsnefnd Landmannahrepps selt nokkrum utansveitarmönnum veiðileyfi í Fiskivötnum og fært tekjur af þessu í reikninga hreppsins, sem samþykktir hafa verið athugasemdalaust að þessu leyti í sýslunefnd, þar á meðal af sýslunefndarmönnum Holtahrepps og Rangárvallahrepps. Engin gögn hafa komið fram um, að þeir hreppar hafi gert neina kröfu um hluta af tekjum þeim, sem Landmannahreppur hefur haft af sölu veiðileyfa.

11. Í sameiginlegri fundargerð hreppsnefnda Holta-, Ása- og Landmannahreppa frá 8. maí 1911, sem undirrituð er af fundarstjóra, sem var úr Holtahreppi, og fundarritara, sem var úr Ásahreppi (dskj. 145), er m. a. bókað: „Lýsti oddviti Landmannahrepps því að gefnu tilefni, að hann teldi Landmannaafrétt eign Landmannahrepps og lagði fram skjöl sem sönnunargögn, er að svo vöxnu máli eigi varð móti mælt“. Þá kemur fram, að oddviti Holtahrepps hafi lýst yfir því, að hreppsnefnd Holtahrepps væri orðin svo óánægð með samkomulag hreppanna þriggja frá 1892 um afréttarmálið, að hún gæti ekki við unað.

Á fundi búenda í Landmannahreppi 30. júní 1913 var samþykkt að banna Holtamönnum upprekstur á Landmannaafrétt, þar sem hann væri orðinn svo spilltur af eldgosum, að tæplega nægði fyrir fé eigenda afréttarins, Landmanna. Með bréfi, dags. 30. júní 1913, tilkynnti hreppsnefnd Landmannahrepps hreppsnefndinni í Holtahreppi bann þetta, en kveðst gera þá tilslökun að leyfa níu ákveðnum bæjum úr Holtum upprekstur á afréttinn. Er í bréfinu tekið fram, að bannið sé af óumflýjanlegri nauðsyn. Á fundi hreppsnefndar Landmannahrepps 6. nóv. s. á. var samþykkt að ítreka bann þetta. Með bréfi, dags. 18. nóv. 1913, tilkynnir hreppsnefnd Landmannahrepps hreppsnefndinni í Holtahreppi ítrekun bannsins. Er kvartað yfir því, að hreppsnefnd Holtahrepps hafi vanrækt að gera sveitarmönnum bannið kunnugt, þar sem nokkrir Holtamenn hafi rekið á afréttinn þrátt fyrir bannið. Kemur fram í bréfinu, að hreppsnefndaroddviti Holtahrepps hafi sagt upprekstrarsamningi frá 1892 upp á sameiginlegum fundi hreppsnefnda Ása-, Holta- og Landmannahreppa 8. maí 1911, enda hafi hreppsnefnd Holtahrepps

hagað sér eftir því með því að greiða ekki kostnað við dýraleit á afréttinum síðan 1911. Er síðan skorað á hreppsnefnd Holtahrepps að skýra tafarlaust frá því, hvort hún hafi nokkuð við bannið að athuga, og sé svo, þá hvað. Enn fremur, hvort hún vilji reyna nýja samninga eða sáttatilaun varðandi afréttarmálið (dskj. 138).

Með bréfi, dags. 31. nóvember 1913, til oddvita Landmannahrepps afsakar oddviti Holtahrepps, að hann skuli ekki hafa greitt refaveiðagjald Holtahrepps og sendir það með bréfinu (dskj. 139), og með bréfi, dags. 12. janúar 1914, til hreppsnefndarinnar í Landmannahreppi (dskj. 140) svarar oddviti Holtahrepps í umboði hreppsnefndarinnar bréfum hreppsnefndar Landmannahrepps frá 30. júní og 18. nóvember 1913. Í bréfi þessu kemur fram, að ekki beri að skoða þögn hreppsnefndar Holtahrepps við banninu frá 30. júní 1913 sem samþykki Holtahrepps á því, heldur hafi hreppsnefndin „hvorki getað né gjört“ að taka slíkt bann til greina, eins og það lá fyrir, og vildi helst láta það liggja á milli hluta, aðallega sökum þess, hve seint það kom, hversu einhliða það var og vegna hlutsemi Landhreppsnefndar að tiltaka, hverjir úr Holtahreppi skyldu nota afréttinn og hverjir ekki. Þá er því mótmælt, að oddviti Holtahrepps hafi á fundi 8. maí 1911 sagt upp upprekstrarsamningnum frá 1892, heldur hafi honum þá farizt þannig orð, að næst geði sínu og líklega réttast væri að segja upp samningnum frá 1892, en hafi samt kveðizt ekki gera það. Jafnframt er tekið fram, að öll gjöld Holtahrepps fyrir refaveiðar séu greidd, en játað, að dráttur hafi stundum orðið á því. Síðan segir í bréfinu: „Af öllu þessu framanrituðu sér ekki hreppsnefnd Holtahrepps, að hún hafi í nokkru tilliti rofið eða brotið samninginn frá '92, og leyfir því framvegis sem að undanfögnu hreppsbúum að nota upprekstrarrétt hreppsins (samkvæmt samningum) á svonefndum Landmannaafrétti, en ekki vill hún ofþyngja afréttinn, er geti valdið báðum þessum oftnefndu hreppum tjóni . . .“. Bréfi þessu svarar oddviti Landmannahrepps með bréfi, dags. 20. janúar 1914, og heldur hann þar fram því sama og í fyrri bréfum (dskj. 141). Í fundargerð sameiginlegs fundar hreppsnefnda Holta- og Landmannahreppa 18. maí 1914, sem undirrituð er af báðum hreppsnefndum (dskj. 124), kemur fram, að hreppsnefndirnar hafa á þeim fundi deilt um, hvort hreppsnefnd Holtahrepps hafi á fundi 8. maí 1911 sagt upp upprekstrarsamningnum frá 1892. Hafi hreppsnefnd Holtahrepps haldið því fram, að samningi þessum hafi ekki verið sagt upp og að hann gildi, þar til Holtamenn fengju viðurkenndan eignar- og upprekstrarrétt sinn að Holtamannaafrétti. Kom hreppsnefndunum saman um, að Landmannaafréttur þylði ekki vegna skemmda fulla fjártölu, og nauðsyn bæri til, að Holtamenn héldu tafarlaust áfram máli sínu gegn Ásahreppi um eignar- og upprekstrarrétt að Holtamannaafrétti, en því máli hafði þá nýlega verið vísað frá dómi vegna gallaðs málatilbúnaðar, og var sú niðurstaða síðar staðfest af Landsyfirrétti.

Af því, sem nú hefur verið rakið, verður að telja ljóst, að upprekstrarréttur Holtamanna á Landmannaafrétt byggist a. m. k. síðan 1892 á samningi milli þeirra og Landmanna. Veita framangreind viðskipti Holtamanna og Landmanna eindregnar líkur til þess, að Holtamenn hafi ekki talið sig eiga beinan eignarrétt að Landmannaafrétti 1892 eða síðan, því að þá hefðu þeir ekki þurft að gera samning við Landmenn um upprekstur á Landmannaafrétt né heldur halda áframhaldandi gildi þess samnings til streitu, er Landmenn héldu því fram, að þeir hefðu sagt honum upp.

12. Eins og áður er getið, seldu Ásahreppur, Landmannahreppur og Holtahreppur Einar Benediktssyni og hlutafélaginu Titan vatnsaflsréttindi og fleiri réttindi á Holtamannaafrétti og Landmannaafrétti á árunum 1914—1919.

a) Samkvæmt samningum þeim, sem Ásahreppur gerði við Einar Benediktsson og h.f. Titan um sölu á vatnsréttindum á Holtamannaafrétti og lagðir hafa verið fram í máli þessu, selur Ásahreppur aðiljum þessum vatnsréttindi sín á Holtamannaafrétti fyrir kr. 16.000.00. Samkvæmt samningum þeim, er Landmannahreppur gerði við sömu aðilja, seldi hann vatnsréttindi á Landmannaafrétti fyrir kr. 30.800.00 samtals, að því er virðist, en í þessum upphæðum voru þó innifaldar einhverjar greiðslur fyrir vatnsréttindi í landi hreppsins utan afréttar, sem ekki er sundurgreint, en sjáanlegt er þó, að það er aðeins mjög óverulegur hluti af öllum þeim vatnsréttindum, sem Landmannahreppur seldi. Samkvæmt samningum Holtahrepps við sömu aðilja selur hann í einu lagi öll þau réttindi, sem Holtahreppur á eða hefur heimild til á Holtamanna- og Landmannaafréttum fyrir kr. 2000.00. Einar Benediktsson og h.f. Titan kaupa sem sé öll vatnsafls- og vatnsnotkunarréttindi til orkuframleiðslu á Holtamanna- og Landmannaafréttum fyrir, að því er virðist, kr. 48.800.00. Þar af er hlutur Holtahrepps kr. 2000.00, og telst hann þó í samningunum selja rétt sinn á báðum afréttunum. Ekki verður mismunur þessi talinn geta stafað af því, að hlutdeild Holtahrepps í Landmannaafrétti hefði átt að vera minni en Landmanna, ef þeir hefðu átt óskiptan beinan eignarrétt að Landmannaafrétti. Fólksfjöldi og býlafjöldi var miklu meiri í Holtahreppi en Landmannahreppi, er sölur þessar fóru fram, og hafði svo verið lengi. Þykir þetta eindregið benda til þess, að Holtamenn hafi ekki talið sig eiga jafnríkan rétt til Landmannaafréttar og Landmenn, og að minnsta kosti er ljóst, að Holtamenn virða rétt sinn til vatnsafls á Landmannaafrétti mjög lítils, svo lítils, að fráleitt má telja, að þeir hafi talið sig eiga beinan eignarrétt að afréttinum til jafns við Landmenn og því síður að tiltölu.

b) Öllum samningum framangreindra 3 hreppa við Einar Benediktsson og h.f. Titan hefur verið þinglýst athugasemdalaust. Engum mótmælum hefur verið hreyft af neinum aðiljum, og

engar kröfur hafa komið fram á hendur Landmannahreppi til greiðslu á hlutdeild annarra í verði því, sem kom fyrir réttindi þau, sem hreppurinn seldi. Kemur þó fram í hinum þinglýstu skjölum, að Landmannahreppur afsalar öllum vatnsaflsréttindum á Landmannaafrétti, sem Landmannahreppur eigi samkvæmt landamerkjaskrá, þar með talin Veðivötn, sem í afsalinu eru talin eign Landmannahrepps. Hefði bæði Holtahreppi og eigendur Næfurholts eða Rangárvallahreppi verið í lófa lagið að láta þinglýsa mótmælum gegn sölum þessum og eins höfða mál til riftingar gerningum þessum eða til greiðslu síns hluta af andvirði hins selda, ef þeir hefðu talið sér einhvern rétt til hinna seldu réttinda.

Framangreindir samningar hreppanna þriggja um sölur vatnsaflsréttinda þykja benda mjög eindregið til, að Landmenn hafi talið sig eina eiga beinan eignarrétt að Landmannaafrétti, og að varnaradiljar máls þessa, Holtahreppur og Rangárvallahreppur eða eigendur Næfurholts, hafi með þögn og aðgerðaleysi fallizt á það, og þykir framangreind sala Holtahrepps í desember 1916 á vatnsaflsréttindum og ýmsum öðrum réttindum fyrir löndum hreppsins eða afréttum ekki draga úr þeim líkum.

13. Telja verður upplýst, að nokkrir Holtamenn hafi veitt eða reynt að veiða í Kirkjufellsvatni, Kýlingavatni og Frostastaðavatni 1939, 1940 og 1941, en vötn þessi eru öll sunnan Tungnaár og teljast ekki til Fiskivatna, og í Snjóölduvatni 1946. Ekki verður talið upplýst, að Landmenn hafi staðið þá að verki eða vitað jafnóðum um veiðiferðirnar 1939—1941, en hins vegar mótmæltu þeir veiðinni í Snjóölduvatni 1946, og upp úr því hófust málaferli um veiðirétt í vötnunum. Verður því ekki talið, að Landmenn hafi með afskiptaleysi samþykkt greinda veiði Holtamanna. Veiði Holtamanna 1949—1952 verður ekki talin skipta máli, þar sem hún á sér stað, meðan á rekstri mála þessara stendur.

14. Um kröfu Holtamanna til hluta af arði af hrafntinnutöku á mörkum Landmannaafréttar og Rangárvallafréttar árið 1935 eru ekki önnur gögn í þessu máli en að á dskj. 124 kemur fram, af fundargerðum hreppsnefndar Landmannahrepps, að hreppsnefnd Holtahrepps hefur gert kröfu til arðs af þessu, en hreppsnefnd Landmannahrepps gerir samþykkt um málið, þar sem því er haldið fram, að ágreiningur hafi ekki verið um það, að Landmannaafréttur sé óskert eign Landmanna með grasi, grjóti og öðrum verðmætum innan þeirra landamerkja, sem þinglesin hafi verið 1890 án nokkurra mótmæla eða athugasemda og er vitnað í fundargerð sameiginlegs hreppsnefndafundar, þar sem Holtamenn hafi beint og óbeint viðurkennt þetta. Oddvita Landmannahrepps var fallið að koma samþykkt þessari til vitundar hreppsnefndar Holtahrepps. Ekki eru frekari gögn um deilur þessar milli hreppanna, og eru því ekki upplýsingar um, hvort hreppsnefnd Holtahrepps hafi fallizt á rök Landmanna

eða að málið hafi fallið niður af öðrum ástæðum, t. d. af því, að hrafntinnutekjan hafi hætt, en samkvæmt framburði Jóns Þorsteinsonar í Holtsmúla, sem var í hreppsnefnd Landmannahrepps þá, féll hrafntinnutekjan fljótlega niður, og ágóða telur hann lítinn sem engan hafa orðið, þar sem tekjur hafi gengið upp í kostnað. Deilan um hrafntinnuna verður því ekki talin veita neinar upplýsingar til eða frá um eignarrétt að Landmannaafrétti.

15. Af gögnum þeim, sem rakin hafa verið hér að framan um afstöðu Landmannahrepps og Holtahrepps til Landmannaafréttar, verður að telja upplýst, að hvað sem líði skiptingu eignarréttar hreppanna að afréttarlöndum þeirra fram til gerðar landamerkjaskrárinnar fyrir Landmannaafrétt, sem þinglýst var 1890, þá hafi með henni annað hvort verið staðfest fyrra ástand um skiptan eignarrétt að afréttarlöndum Holtahrepps og Landmannahrepps eða að um skiptingu sameignar hafi verið að ræða, ef afréttarlönd hreppanna hafi verið óskipt áður, og að Holtahreppur hafi síðan ekki átt annan rétt til Landmannaafréttar en upprekstrarrétt samkvæmt samningi. Þótt landamerkjaskráin sjálf út af fyrir sig yrði ekki talin veita óyggjandi sönnun þess, þá þykja þau gögn, sem fram hafa komið um afstöðu hreppanna til afréttarins síðan og að framan hafa verið rakin, taka af þann vafa, sem annars kynni að hafa verið um þetta atriði.

16. Það er ágreiningslaust í málinu, að eigendur og ábúendur jarðarinnar Næfurholts (og síðan nýbýlisins Hóla) í Rangárvallahreppi hafi upprekstrarrétt á Landmannaafrétt. Samkvæmt bréfi sýslumanns Rangárvallasýslu, dags. 1. júní 1945, til ábúandans á Hólum, kemur fram, að jörðin Næfurholt hafi um aldir verið í fjallskilafélagi með Landmönnum. Guðmundur Árnason, þáverandi hreppstjóri Landmannahrepps, telur við yfirheyrslu í bæjarþingi Reykjavíkur 15. júní 1949 (dskj. 22), að Næfurholt hafi verið í fjallskilafélagi með Landmönnum síðan um 1700. Við sömu yfirheyrslu segir hann, að bóndanum í Næfurholti hafi verið látið haldast uppi að vera í veiðifélagi þeirra Landmanna.

Upplýst er, að veiði hefur eitthvað verið stunduð frá Næfurholti og Hólum eftir árið 1936. Engar upplýsingar eru um veiðar á Landmannaafrétti fyrr frá Næfurholti, en Næfurholtsbændur eru, eins og fyrr segir, taldir hafa beitt fé sínu á Landmannaafrétt a. m. k. um 250 ára skeið. Því er haldið fram í máli þessu, að veiðar þeirra Næfurholtsbænda eftir 1936 séu stundaðar samkvæmt sérstöku leyfi frá oddvita Landmannahrepps. Talsmaður Rangárvallahrepps hefur við munnlegan flutning málsins, hinn 8. apríl s.l., viðurkennt, að leyfis hafi verið leitað, en hefur eftir Haraldí bónda í Hólum, sem þá var í Næfurholti, að oddviti Landmannahrepps hafi þá talið Næfurholtsmenn eiga sama rétt til veiði og Landmenn. Veiðileyfisbeiðni Næfurholtsmanna eftir 250 ára notkun afréttarins til fjárbeitar þykir benda til, að þeir hafi ekki talið sig eiga annan rétt til

afréttarlandsins en beitarrétt, eða a. m. k. ekki veiðirétt, og ekki er sönnuð staðhæfing talsmanns Rangárvallahrepps eftir Haraldi bónda í Hólum um, að oddviti Landmannahrepps, sem nú er látinn, hafi lýst yfir því, að Næfurholtsmenn ættu sama rétt til veiði og Landmenn. Ekki verður því talið, að veiðar Næfurholtsmanna eftir 1936, sem framkvæmdar eru, eftir að leyfis hafði verið leitað hjá Landmönnum, einar út af fyrir sig sanni neinn frekari rétt þeirra til Landmannaafréttar en þann, sem óumdeildur er, upprekstrar- og beitarréttinn. Ekki eru neinar upplýsingar fyrirbyggjandi um önnur not Næfurholtsmanna af Landmannaafrétti eða hlutdeild með Landmönnum í tekjum af honum en fjárbeit og veiðar þær eftir 1936, sem að framan greinir.

Þykir því bresta sannanir fyrir, að eigendur og ábúendur Næfurholts og Hóla í Rangárvallahreppi eigi annan rétt til Landmannaafréttar en þann, sem óumdeildur er, sem sé beitarrétt.

Við munnlegan málflutning hélt talsmaður Rangárvallahrepps því fram, að jafnvel þótt ekki yrði talið sannað, að eigendur og ábúendur Næfurholts og Hóla ættu sama rétt til Landmannaafréttar og Landmenn, þá uppfylltu þeir þó undir öllum kringumstæðum það skilyrði 1. tölulíðs 5. gr. laga nr. 112 frá 1941 um lax- og silungsveiði að „nota með löglegri heimild“, og eigi þeir því samkvæmt því ákvæði veiðirétt í vötnum á Landmannaafrétti, þar sem óumdeilt væri, að þeir hefðu með löglegri heimild notað afréttinn um langan aldur til fjárbeitar. Á þessa skoðun verður ekki fallið. Skilja verður greinina í heild með hliðsjón af almennum reglum eignarréttarins, enda þykir orðalag hennar ekki veita tilefni til misskilnings að þessu leyti. Veiðiréttur í ám og vötnum á afréttum og almenninum, sem hérað á (beinan eignarrétt að), er öllum héraðsmönnum jafnheimill. Í þessu telst aðeins felast ráðstöfun löggjafans á vissum hluta eignarréttar sveita- eða sýslufélaga að afréttum og almenninum til handa öllum íbúum þess samfélags. Sé hins vegar ekki sannaður beinn eignarréttur aðilja að afrétti eða almenningi, getur lögleg afnotaheimild nægt til að héraðsmenn eigi veiðirétt, ef ekki er sannaður beinn eignarréttur neins annars aðilja að landareigninni. Gengur hér auðvitað hinn beini eignarréttur fyrir takmörkuðum eignarrétti. Eini afnotarétturinn, sem talinn verður takmarka hinn beina eignarrétt landeiganda, hvað veiðirétt snertir, er, ef annar aðili hefði með samningi eða á annan hátt öðlazzt veiðifélag. Fyrir því, að svo sé hér, eru ekki sannanir, eins og áður er greint.

VI. Stefndandi málsins er hreppsnefnd Landmannahrepps fyrir hönd hreppsins. Ekki hefur verið vefengt, að hún sé réttur aðili málsins, að því leyti sem stefnukröfur eru rökstuddar með beinum eignarrétti að Landmannaafrétti, enda verður að telja stjórn sveitarfélags löghæfan aðilja til að gæta réttinda, sem öllum íbúum sveitarfélagsins eru veitt sameiginlega að lögum.

Með vísun til þess, sem að framan er rakið, verður að telja, að

stefnandi, Landmannahreppur, hafi fært að því nægar sönnur, að Landmannaafréttur sé háður eignarrétti hreppsins, en sé ekki almenningur. Sömuleiðis þykja næg gögn fyrir hendi um það, að með landamerkjaskránni frá 1886 hafi annað hvort farið fram bein eignaskipting á afréttinum milli Landmanna og Holtamanna, eða að með henni hafi verið staðfest skipting, sem áður hafi verið á komin. Skiptir hér ekki máli, hvort heldur var. Og þar sem hvorki er að áliti dómsins sannað, að Holtahreppur né jarðirnar Næfurholt og Hólar í Rangárvallahreppi hafi frá þeim tíma átt að öðlazzt annan eða víðtækari rétt til nefnds afréttar en beitar- og upprekstrarrétt, og með skírskotun til 1. töluliðs 5. greinar laga nr. 112 frá 1941 um lax- og silungsveiði, ber að taka til greina þá dómkröfu stefnanda, að hann einn eigi rétt til veiði í öllum vötnum og vatnsföllum á Landmannaafrétti, innan þeirra marka, sem ákveðin eru með framangreindri sátt 7. ágúst 1951.

Eftir atvikum þykir rétt, að málskostnaður falli niður, en málflutningslaun talsmanns stefnanda, Magnúsar Thorlacius hrl., kr. 8000.00, talsmanna Holtahrepps, Sveinbjörns Jónssonar hrl., og Kristins Gunnarssonar hdl., kr. 2500.00 til hvors, og talsmanns Rangárvallahrepps, Ragnars Ólafssonar hrl., kr. 4000.00, greiðist úr ríkissjóði.

Dómurinn er kveðinn upp af Sigurgeiri Jónssyni, dómara samkvæmt sérstakri umboðsskrá, ásamt meðdómendunum dr. Þorkeli Jóhannessyni prófessor og Hákonu Guðmundssyni hæstaréttarritara.

Vegna þess, hve mál þetta er umfangsmikið og dómendur gegna allir öðrum störfum, vannst ekki tími til að kveða upp dóminn innan lögákveðins frests.

Dómsorð:

Einkaréttur stefnanda, Landmannahrepps, til veiði í öllum vötnum og vatnsföllum á Landmannaafrétti innan þeirra takmarka, sem ákveðin voru með dómssátt 7. ágúst 1951, viðurkennist.

Málskostnaður fellur niður, en málflutningslaun talsmanns stefnanda, Magnúsar Thorlacius hæstaréttarlögmanns, kr. 8000.00, talsmanna Holtahrepps, Sveinbjörns Jónssonar hæstaréttarlögmanns og Kristins Gunnarssonar héraðsdómslögmanns, kr. 2500.00 til hvors, og talsmanns Rangárvallahrepps, Ragnars Ólafssonar hæstaréttarlögmanns, kr. 4000.00, greiðist úr ríkissjóði.